

Универзитет у Београду
Факултет за специјалну
едукацију и
рехабилитацију

НАЦИОНАЛНИ НАУЧНИ СКУП

Образовање и
рехабилитација
одраслих особа са
сметњама у
развоју и
проблемима у
понашању

Београд, 21. децембар
2022.

ЗБОРНИК РАДОВА

Универзитет у Београду
Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију

НАЦИОНАЛНИ НАУЧНИ СКУП

**„ОБРАЗОВАЊЕ И РЕХАБИЛИТАЦИЈА ОДРАСЛИХ
ОСОБА СА СМЕТЊАМА У РАЗВОЈУ И ПРОБЛЕМИМА У
ПОНАШАЊУ”**

Београд, 21. децембар 2022.

ЗБОРНИК РАДОВА

Београд, 2022.

НАЦИОНАЛНИ НАУЧНИ СКУП

„ОБРАЗОВАЊЕ И РЕХАБИЛИТАЦИЈА ОДРАСЛИХ ОСОБА СА СМЕТЊАМА У
РАЗВОЈУ И ПРОБЛЕМИМА У ПОНАШАЊУ”

Београд, 21. децембар 2022. године

ЗБОРНИК РАДОВА

Рецензенти:

Проф. др Љубица Исаковић

Проф. др Биљана Милановић Доброта

Доц. др Марија Маљковић

Доц. др Бојана Дрљан

Издавач:

Универзитет у Београду

Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију (ИЦФ)

11000 Београд, Високог Стевана 2

www.fasper.bg.ac.rs

За издавача:

Проф. др Марина Шестић, декан

Главни и одговорни уредник:

Проф. др Бранка Јаблан

Уредници:

Проф. др Тамара Ковачевић

Доц. др Слободан Банковић

Доц. др Ивана Арсенић

Дизајн насловне стране:

Зоран Јованковић

Компјутерска обрада текста:

Биљана Красић

Штампа омота и нарезивање ЦД:

Универзитет у Београду – Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију (ИЦФ)

Зборник радова ће бити публикован у електронском облику – ЦД

Тираж: 200

ISBN 978-86-6203-164-8

Наставно-научно веће Универзитета у Београду – Факултета за специјалну едукацију и рехабилитацију, на седници одржаној 15. 11. 2022. године, Одлуком бр. 3/199 од 16. 11. 2022. године, усвојило је рецензије рукописа Зборника радова „Образовање и рехабилитација одраслих особа са сметњама у развоју и проблемима у понашању”.

Зборник је настао као резултат Пројекта „Образовање и рехабилитација одраслих особа са сметњама у развоју и проблемима у понашању” чију реализацију је сопственим средствима подржао Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију. Руководилац Пројекта је проф. др Бранка Јаблан.

НАЦИОНАЛНИ НАУЧНИ СКУП
„ОБРАЗОВАЊЕ И РЕХАБИЛИТАЦИЈА ОДРАСЛИХ
ОСОБА СА СМЕТЊАМА У РАЗВОЈУ И ПРОБЛЕМИМА У
ПОНАШАЊУ”

Београд, 21. децембар 2022. године

**Програмски
одбор:**

- *Др Весна Јунић Павловић, редовни професор*
- *Др Александра Грбовић, редовни професор*
- *Др Мирјана Ђорђевић, ванредни професор*
- *Др Снежана Илић, ванредни професор*
- *Др Маја Ивановић, ванредни професор*
- *Др Предраг Теовановић, ванредни професор*
- *Др Миа Шешум, доцент*

**Организациони
одбор:**

- *Др Ивана Веселиновић, доцент*
- *Јована Урошевић, асистент*
- *Александра Башић, асистент*
- *Кристина Ивановић, асистент*
- *Ивана Илић Савић, асистент*
- *Валентина Мартаћ, асистент*
- *Сташа Лалатовић, асистент*

ЧИТАЊЕ ГОВОРА СА УСАНА КОД ОДРАСЛИХ ГЛУВИХ И НАГЛУВИХ

Љубица ИСАКОВИЋ, Тамара КОВАЧЕВИЋ, Миа ШЕШУМ,
Марина РАДИЋ ШЕСТИЋ

Универзитет у Београду – Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију

Апстракт

Посматрањем лица и усана, нарочито када наступе неповољни средински чиниоци, наглашава се потреба сваке особе да додатно разјасни поруку коју јој шаље саговорник. Читање говора са усана је сложена активност, зависи од перцепције, али и пуно различитих менталних операција. Глуве и наглуве особе се у својој комуникацији изузетно ослањају на овај процес.

Основни циљ рада је да се прегледом доступне литературе укаже на значај читања говора са усана саговорника код одраслих глувих и наглувих особа. Примењене су методе анализе и евалуације релевантне доступне литературе. Долази се до бројних података о специфичностима, карактеристикама и чиниоцима који утичу на читање говора са усана. Истичу се разлике у примени, начину учења и савладавања овог процеса код особа које су рођене глуве, код касније оглувелих, али и код наглувих.

Читање говора са усана је за глуве и наглуве пут за образовање, комуникацију са околином, као и начин да се лакше „чује“ и савладава говор. Код глувих особа (са урођеном глувоћом и оних које су изгубиле слух на најранијем узрасту) читање говора са усана је знатно захтевније и сложеније, него код касније оглувелих или код наглувих особа. Истиче се и значај савладавања ове вештине код одраслих особа са презбиакузијом.

Кључне речи: читање говора са усана, одрасли, глуви и наглуви

УВОД

Визуелна перцепција, од најранијег узраста, па до одраслог доба, има велику улогу у праћењу и разумевању оралног говора. Посматрањем лица и усана, нарочито у неповољним срединским условима, постаје изражена потреба сваке особе да додатно појасни, чује и разуме поруку свог саговорника. Шта се тада у ствари догађа? Прате се покрети лица, говорних органа, првенствено усана и језика чиме

се у већој мери чује и разуме говор, који је услед нпр. буке, жамора или даљине отежан за перцепцију. Стога, можемо рећи да је читање говора са усана део говорног ланца комуникације, који обухвата говорника и саговорника (онога који говори и онога који чита говор). Тако у ствари долази до повезаности покрета говорних органа и акустичког стимулуса. Овде се наглашава да знање језика говорника и саговорника мора бити на приближно истом нивоу, јер се у супротном информација

неће разумети. То захтева међусобно прилагођавање, адекватан фонд речи који се употребљава, њихов правилан изговор и међусобно прилагођавање. Међутим, група аутора сматра да иако се перцепција говора у бучном окружењу побољшава гледањем покрета лица комуникационих партнера многи неуронски механизми помоћу којих се аудио и визуелни говор комбинују нису у потпуности схваћени (Aller et al., 2022).

Читање говора са усана јесте способност да се оптичке слике речи приме, обраде, схвате и потврде у говорном понашању, делатности. Способност читања говора се побољшава са годинама, искуством и количином тренинга.

Читање говора са усана – појам и значење

Читање говора са усана представља схватање и разумевање оралног говора путем визуелне перцепције. Постоје различите и разноврсне дефиниције читања говора. Најстарија је из XVII века и дао ју је Џон Булвер (John Bulwer). Она гласи: Слушање очима је врло деликатна вештина помоћу које може оштро и пажљиво око према покретима усана „чути” оно што говори било која особа (Stewart et al., 2020 as cited as Bulwer, 1648).

Читање говора са уста је вештина разумевањаговорногјезика посматрањем видљивих покрета говорникових органа (усана, зуба, језика, лица и израза лица) и његово разумевање помоћу мимике уста и лица, израза очију, гестикулације руку и целог тела. Током читања говора одвија се и реализује читав низ различитих процеса (физичко примање информација, обрада и схватање поруке).

Многи аутори су се бавили читањем говора са усана и давали своје дефиниције. Постоји уједначен став да је то веома сложена активност, да зависи од пуно различитих менталних операција и да не може да се своди само на перцепцију, већ је кључно разумевање мисли и идеја. Когнитивни, психолошки, неуролошки процеси, кинестетски и оптички су у великој мери укључени у читање говора. Они дају квалитет и завршну компоненту читања говора, а то би било схватање и разумевање пренесене поруке, као и адекватан одговор на њу.

Особа која чита говор мора бити концентрисана на брзу промену низа покрета, који се разликују од говорника до говорника. Будност, напетост, пажња, морају бити на високом нивоу да би се ухватио брзи ток говора, који се у већини случајева не може поновити. Читање говора се не може сводити само на визуелну перцепцију покрета говорних органа, већ оно у себе укључује и преостале слушне могућности (остатке слуха), али и мисаону обраду примљених података (Д. Димић и Н. Димић, 2003).

Читање говора није нимало лак процес и треба да му се приступи одређеним редоследом и према одређеним правилима. Тај процес се олакшава тако што се са учењем читања гласова креће од најлакших. То су вокали: А, О, У, Е и И, који се спајају (удвајају једни са другима). Затим се прелазе групе гласова на основу њихове видљивости, читљивости на уснама (у односу на место творбе). То су билабијали, лабиодентали, дентални гласови, па алвеоларни, палатални и на крају веларни (који су готово невидљиви на уснама). Од најранијег узраста се, кроз игру, изводи свака врста учења, па и учење читања говора са уста и лица саговорника (Ковачевић *и сар.*, 2019). Увек се полази од предмета, појава и догађања који су детету најближи, за које га вежу

позитивне емоције. Након тога садржаји се, сходно узрасту, проширују и на предмете из даље околине, као и на апстрактне појмове. Они се теже усвајају путем чула и очигледности, па им је зато неопходно посветити већу пажњу (Ковачевић и Исаковић, 2019).

Читање говора са усана је вештина која је веома променљива и код глувих и код особа које чују (Buchanan-Worster et al., 2020). Студије са одраслима који чују сугеришу да је варијабилност у вештини читања говора повезана са низом различитих фактора: индивидуална величина речника (Luxell & Holmberg, 2000), вербално краткорочно памћење (Luxell & Ronnberg, 1993), хронолошки узраст (Mohammed et al., 2006) и искуство у вештини читања говора (Bernstein et al., 2000). Способност читања говора се побољшава са годинама и читање говора појединачних речи је лакше од реченица или прича.

Читање говора са усана код одраслих глувих и наглувих

Вербална комуникација у бучном окружењу је изазовна, а посебно за глуве и наглуве особе. Када се виде покрети лица особе са којом се комуницира побољшава се перцепција говора, уколико су звучни сигнали снижени или одсутни. Путем одређених анализа утврђено је да се говорне информације различито користе у регионима мозга који реагују на слушни и визуелни говор. Док визуелне области користе визуелни говор да побољшају закључивање на основу звучних говорних сигнала, слушне области не показују фазно закључивање из визуелног говора, осим ако слушни говор није одсутан и ако се користи као замена за недостајуће слушне сигнале. Ови налази наглашавају и истичу

мождане процесе који комбинују визуелне и слушне сигнале како би подржали разумевање говора (Aller et al., 2022). Говор је најважнији облик људске комуникације и конвенционално се користи у разговору лицем у лице. Много типова неповољних услова слушања смањују разумљивост говора, нпр. као слушање говорника са страним акцентом, у присуству позадинске буке, или код особа са оштећењем слуха (Mattys et al., 2012). Праћење очију показује да слушаоци чешће фиксирају уста када је говор теже разумети (Yi et al., 2013) и да чак и селективно маскирање оралних покрета штети разумевању (Thomas & Jordan, 2004). Група аутора наглашава да постоји блиска просторна и временска кореспонденција између слушних и визуелних области мозга током процеса и перцепције различитих компоненти говора (Chandrasekaran et al., 2009).

Може се рећи и да је читање говора са усана визуелна перцепција видљивог оралног говора особе која говори. Глувим и наглувим особама је то пут за образовање, комуникацију са околином, која је већински чује, као и начин да се проникне у свет речи, које би добиле нову димензију у њиховом свакодневном животу. Неразумевање изреченог, написаног, прочитаног је главни проблем глувих и наглувих особа.

Овде би требало истаћи да се читање говора са усана разликује код особа са урођеном глувоћом, особа које су изгубиле слух на најранијем узрасту и код касније оглувелих особа, али и код наглувих особа. Код глувих особа (са урођеном глувоћом и оних које су изгубиле слух на најранијем узрасту) читање говора са усана је изузетно сложен и захтеван задатак. Они немају запамћене кинестетске покрете говорних органа, никада се нису сусрели са речју, никада је нису чули и

не познају њено значење, па у овај процес крећу од самог почетка. Уче покрете говорних органа за сваки глас, памте их, уче да их артикулишу и аутоматизују покрет, да их препознају код различитих говорника, затим да их споје у реч са значењем. Најтеже у овом процесу је да прочитају говор у процесу комуникације, када артикулатори саговорника брзо мењају своје положаје, када се изговарају речи и реченице. Код њих је то читав психолошки процес структурирања и стварања појмова (мора да се формира читава моторна и сензорна база говорног акта – рефлексни лук, за сваки појединачни глас). Глуве особе, које примарно комуницирају путем знаковног језика, непрекидно користе читање говора са усана, јер у српском знаковном језику постоји читав низ синонимних појмова који се само путем изговора могу разликовати.

Они који су некада чули, и касније изгубили слух, препознају неке речи, посматрају покрете говорних органа, семантика – значење им је у том случају барем делимично познато, па у ствари суштину читања говора чине синкинезије – синхронизовање сопствених говорних органа са покретима говорних органа саговорника ради буђења ретких остатака кинестетичких осећаја. Код њих то можемо назвати процесом препознавања делимично познатих речи. Они на основу неколико елемената, а највише на основу контекста говора, врло брзо препознају реч на уснама. Гебел (Goebel, 2013) напомиње да се контекст користи изразитије преко визуелног него преко аудитивног канала. Код наглувих особа, нарочито, треба инсистирати на коришћењу преосталих слушних способности да би се попунио контекст или, у супротном, да се ослањају на визуелну перцепцију приликом читања говора са усана како би разумеле оно што је речено.

Визуелна перцепција говора без пратног аудитивног стимулуса је испитивана на узорку од две групе испитаника. Прву су чинили чујући испитаници, а другу одрасли глуви испитаници са тешким и врло тешким оштећењем слуха. Испитаници су били узраста од 18 до 45 година. Коришћени су видео-снимци мушког и женског говорника, који су снимљени тако да њихова лица попуњавају екран, монитор је био у боји, на удаљености два метра од испитаника. Презентовани су бесмислени слогови, једнословне речи и реченице. Уочено је да глуви испитаници остварују статистички значајно веће средње вредности од чујућих испитаника. Аутори закључују да већина испитаника са раним губитком слуха, а посебно са урођеним дубоким оштећењем, тачније читају говор са усана услед потребе да додатно путем визуелне перцепције разумеју говор (Bernstein, et al., 2000; Isaković i sar., 2016).

Наглуве особе, делимично успостављају контакт са звуком. Комбинују оно што чују и оно што виде на уснама саговорника, врше синтезу и схватају изречено. Синтеза, односно схватање изреченог је кључни и најважнији сегмент процеса читања говора. Ако она изостане, читав процес је неуспешан.

Неопходно је да одрасле особе са презбиакузијом (оштећењем слуха изазваног старењем) овладају вештином читања говора са усана. Особе старије од 65 година слабије разумеју говор у бучном окружењу и имају тешкоће у перцепцији брзих промена у говору. Такође, лошије локализују извор звука у простору и показују брзу заморљивост слуха због повећане пажње током слушања. Ове тешкоће утичу на појаву проблема у комуникацији што

најчешће води ка слабљењу породичних интеракција (Đoković i Kovačević, 2019).

Способност читања говора са усана код глувих и наглувих није сталан, већ променљив процес и побољшава се са узрастом (Isaković i sar., 2016; Kyle et al., 2013). Ученици виших разреда успешније читају говор са усана од ученика нижих разреда, а то исто важи и за одрасле глуве. У истраживању Деларинга и сарадника (Dell'Aringa et al., 2007) долази се до закључка да је за читање говора са усана најважнија комуникативна стратегија уз одговарајућу слушну амплификацију.

Многобројни аутори указују на то да читање говора доприноси развоју фонолошких представа и тиме олакшава развој читања (Buchanan-Worster et al., 2020; Kyle, 2015; Leybaert, 1993; Mohamed et al., 2006).

Глуве особе доста времена и пажње посвећују читању говора са уста и тела. Фацијалном експресијом могу се изразити најразличитија осећања: срећа, туга, мржња, љутња, мирноћа... (Димић и Исаковић, 2018). Битна карактеристика читања говора јесте и његова употреба приликом коришћења знаковног језика, као првог и природног језика глувих особа. Било да знакује глува особа, или особа која чује, покрети усана, односно говор је пратилац тог процеса. Увек се, при коришћењу знаковног језика говори, а самим тим и користи читање говора са усана. Међутим, многи аутори истичу да глуве и наглуве особе, иако читање говора са уста и лица саговорника, као и оралну комуникацију, сматрају корисним вештинама, знаковни језик, као њихов примарни, матерњи језик, ипак остаје незаменљива форма комуникације (Исаковић и Ковачевић, 2015).

ЗАКЉУЧАК

За глуве и наглуве особе читање говора са усана представља важан и тежак процес. То је вештина и способност која се временом учи, увежбава, усавршава и развија. Уколико неко жели да постане добар читач говора са усана мора процесу савладавања посветити пуно времена и пажње. За разлику од особа које чују и које су на читање говора усмерене спорадично, у неким ситуацијама, глуве и наглуве особе су на читање говора нужно и свакодневно усмерене, било да су адекватно амплификоване и да им је орални говор примарни начин комуникације, било да се примарно споразумевају знаковним језиком, који неминовно прати и говор (покретање артикулатора).

Значајно је истаћи да се код старијих особа, услед слабљења чула слуха, ова вештина нужно унапређује. Слабије разумевање говора у буци, у условима када истовремено говори више људи, када је саговорник удаљен, долази до лошије локализације звука, а тада читање говора са усана у великој мери утиче на квалитет комуникације. То може водити лошијим социјалним односима и друштвеној изолацији.

Успех у читању говора зависи и од става читача према саговорнику, њиховог односа, блискости, али и контекста разговора.

ЛИТЕРАТУРА

- Aller, M, Solberg Økland, H, MacGregor, J. H., Blank, H. & Davis, H. M. (2022). Differential auditory and visual phase-locking are observed during audio-visual benefit and silent lip-reading for speech perception. *Journal of Neuroscience*, 42(31), 6108-6120. <https://doi.org/10.1523/JNEUROSCI.2476-21.2022>

- Bernstein, L. E., Demorest, M. E., & Tucker, P. E. (2000). Speech perception without hearing. *Perception & Psychophysics*, 62(2), 233–252. <https://doi.org/10.3758/BF03205546>
- Buchanan-Worster, E., MacSweeney, M., Pimperton, H., Kyle, F., Harris, M., Beedie, I., Ralph-Lewis, A., & Hulme, C. (2020). Speechreading ability is related to phonological awareness and single-word reading in both deaf and hearing children. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 63(11), 3775–3785. https://doi.org/10.1044/2020_JSLHR-20-00159
- Chandrasekaran, C., Trubanova, A., Stillitano, S., Caplier, A., & Ghazanfar, A. A. (2009). The natural statistics of audiovisual speech. *PLoS Computational Biology*, 5(7), e1000436. <https://doi.org/10.1371/journal.pcbi.1000436>
- Dell'Aringa, A. H. B., Adachi, E. S. & Dell'Aringa, A. R. (2007). Lip reading role in the hearing aid fitting process. *Brazilian Journal of Otorhinolaryngology*, 73(1), 95–99. <https://doi.org/10.1590/S0034-72992007000100016>
- Димић, Н. Д. (2002). *Методика артикулације*. Универзитет у Београду – Дефектолошки факултет.
- Димић, Д., и Димић, Н. Д. (2003). *Функција читања говора са усана*. Београд – Друштво дефектолога Србије и Црне Горе.
- Goebel, S. L. (2013). Effects of type of context on use of context while lipreading and listening. *Independent Studies and Capstones. Program in Audiology and Communication Sciences*, Washington University School of Medicine. https://digitalcommons.wustl.edu/pacs_capstones/677
- Đoković, S., i Kovačević, T. (2019). Oštećenje sluha izazvano starenjem – prezbiakuzija. U V. Žunić Pavlović, A. Grbović i V. Radovanović (Ur.), *Specijalna edukacija i rehabilitacija – danas* (str. 457-463). Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- Исаковић, Љ., и Ковачевић, Т. (2015). Комуникација глувих и наглувих-могућности и ограничења у образовању/Communication of the deaf and hard of hearing – the possibilities and limitations in education. *Теме*, 39(4), 1495-1514.
- Isaković, Lj., Kovačević, T., i Dimić, N. (2016). Lip-reading with deaf and hard of hearing preschool children, In S. Hikolic, R. Hikić, & V. Ilankovic (Eds.), *Early Intervention in Special Education and Rehabilitation* (pp. 195–207). *University of Belgrade – Faculty of Special Education and Rehabilitation*.
- Kovačević, T., Isaković, Lj. & Arsić, R. (2019). Bilingual approach in the education of deaf and hard of hearing children, *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Prištini (Kosovska Mitrovica)*. 49(4), 107-124.
- Ковачевић, Т., и Исаковић, Љ. (2019). Облици невербалне и вербалне комуникације глуве и наглуве деце предшколског узраста. *Бастина*, 49, 433-454. <https://doi.org/10.5937/bastina1949433K>
- Kyle, F. E., Campbell, R., Mohammed, T., Coleman, M., & MacSweeney, M. (2013). Speechreading development in deaf and hearing children: Introducing the Test of Child Speechreading. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 56(2), 416-426. [https://doi.org/10.1044/1092-4388\(2012/12-0039\)](https://doi.org/10.1044/1092-4388(2012/12-0039))
- Kyle, F. E. (2015). Research methods in studying reading and literacy development in deaf children who sign. In E. Orfanidou, B. Woll, & G. Morgan (Eds.), *Research methods in sign language studies* (pp. 300–318). Wiley. <https://doi.org/10.1002/9781118346013.ch16>
- Leybaert, J. (1993). Reading ability in the deaf: The roles of phonological codes. In M. Marschark & D. Clark (Eds.), *Psychological perspectives on deafness* (pp. 269–309). Erlbaum.

- Lyxell, B., & Ronnberg, J. (1993). The effects of background noise and working memory capacity on speechreading performance. *Scandinavian Audiology*, 22(2), 67–70. <https://doi.org/10.3109/01050399309046021>
- Lyxell, B., & Holmberg, I. (2000). Visual speechreading and cognitive performance in hearing-impaired and normal hearing children (11–14 years). *British Journal of Educational Psychology*, 70(4), 505–518. <https://doi.org/10.1348/000709900158272>
- Mattys, S. L., Davis, M. H., Bradlow, A. R., & Scott, S. K. (2012). Speech recognition in adverse conditions: A review. *Language and Cognitive Processes*, 27(7-8), 953–978. <https://doi.org/10.1080/01690965.2012.705006>
- Mohammed, T., Campbell, R., MacSweeney, M., Barry, F., & Coleman, M. (2006). Speechreading and its association with reading among deaf, hearing and dyslexic individuals. *Clinical Linguistics & Phonetics*, 20(7–8), 621–630. <https://doi.org/10.1080/02699200500266745>
- Stewart, D. E., Levy, M., Levy, K. & Christopher H. W. (2020). *Encyclopædia Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/Encyclopaedia-Britannica-English-language-reference-work>
- Thomas, S. M., & Jordan, T. R. (2004). Contributions of oral and extraoral facial movement to visual and audiovisual speechperception. *Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance*, 30(5), 873–888. <https://doi.org/10.1037/0096-1523.30.5.873>
- Yi, A., Wong, W., & Eizenman, M. (2013) Gaze patterns and audiovisual speech enhancement. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 56(2), 471–480. [https://doi.org/10.1044/1092-4388\(2012/10-0288\)](https://doi.org/10.1044/1092-4388(2012/10-0288))

LIPREADING WITH DEAF AND HARD OF HEARING ADULTS

Ljubica Isaković, Tamara Kovačević,
Mia Šešum, Marina Radić Šestić

University of Belgrade – Faculty of special
education and rehabilitation

Abstract

In observing the face and lips, especially when unfavourable environmental factors ensue, the need of each person to have the message sent by an interlocutor additionally clarified is emphasised. Lipreading is a complex activity, which depends on perception, but also on different mental operations. Deaf and hard of hearing persons rely on this process in their communication to a great extent.

The main goal of the study is to point to the significance of lipreading from the lips of interlocutors with deaf and hard of hearing adults through the review of the available literature. The methods of analysis and evaluation of relevant available literature were applied. Numerous data on the specific features, characteristics and factors which affect lipreading are obtained. The differences in application and ways of learning and mastering this process with persons who were born deaf, who became deaf at a later stage, but also with the hard of hearing are emphasised.

For the deaf and hard of hearing, lipreading is the path for education, communication with the surroundings as well as the way to “hear” and learn speech more easily. Lipreading is much more demanding and complex with deaf persons (with congenital deafness and those who lost hearing at the earliest age) than with those became deaf at a later age and with heard of hearing persons. The significance of mastering this skill with adults with presbycusis is emphasised.

Keywords: lipreading, adults, the deaf and hard of hearing